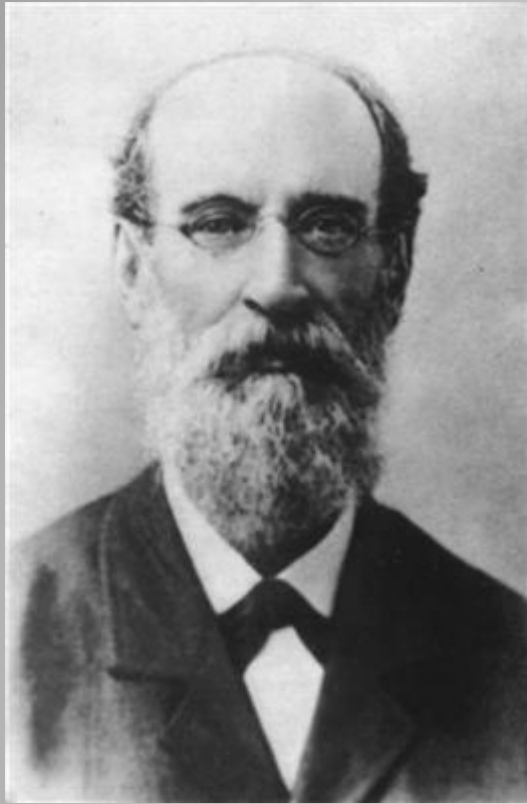

Панас Мирний

A blue quill pen is the central focus, lying diagonally across an open book. The book's pages are aged and feature faint, handwritten text, including the word 'People' in a large, stylized font. To the right of the quill, a small, clear glass is partially filled with water. The lighting is warm, creating soft shadows and highlighting the textures of the paper and the quill.

«Хіба ревуть воли, як
ясла повні?»»

ХОЧЕТЬСЯ МЕНІ СЛАВИ
ЗАПОБІГТИ В ПИСЬМЕНСТВІ?
НІ, НЕ ХОЧУ ТІЄЇ СЛАВИ,
ІЙ'БОГУ, НЕ ХОЧУ. ВСЯ МОЯ
СЛАВА — УКРАЇНА, ЯКБИ Я ІЙ
ДОБРА ХОЧ НА МАЧИНУ
ЗРОБИВ, ТО Б МЕНІ Й БУЛА
СЛАВА, Я БІЛЬШОЇ НЕ ХОЧУ.

ПАНАС МИРНИЙ

Життя цього письменника могло б стати основою пригодницького роману.

Вдень дійсний статський радник (чин цивільного генерала, що відповідав посаді губернатора!) Панас Якович Рудченко сумлінно працював у Полтавській казенній палаті, а ввечері перевтілювався на письменника Панаса Мирного.

Важко знайти в історії української літератури автора скромнішого й ви'могливішого до себе, аніж Панас Мирний. Упродовж усього життя, ставши вже й видатним майстром, оберігав таємницю свого псевдоніма, уникав заслуженої слави.

«Про своє життя не подаю Вам ніякої звістки, бо, думаю, не в ньому вага й сила, а в тих працях, що до сього появилися у світ або ще коли'небудь появляться», — відмовляв письменник львівському професорові О. Огоновському на прохання надіслати основні віхи біографії для «Історії літератури руської».

БУДИНОК БАТЬКІВ
ПАНАСА МИРНОГО. М. МИРГОРОД

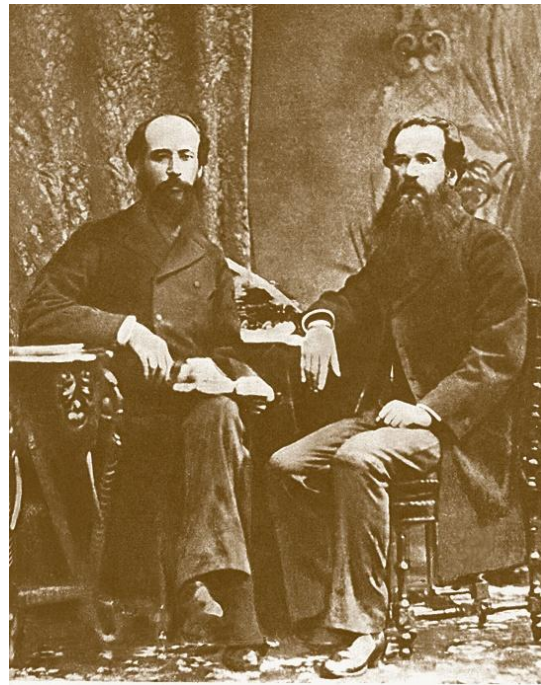

МІСЦЕ, В ЯКОМУ НАРОДИВСЯ ПАНАС МИРНИЙ

Панас Мирний та Іван Білик.
1881 р.

Постійна обачність, сувора конспірація і надмірна скромність (письменник за життя не опублікував жодної своєї фотографії!) не раз приводили до курйозів.

Збереглися три відношення помічника начальника полтавського жандармського управління, що розсилали по всій губернії протягом вересня - листопада 1915 р., про розшук українофіла Панаса Мирного, який «дозволяє собі писати зловмисні революційні твори». Напевно, не раз полтавський поліцмейстер чемно вітався з шанованою в місті людиною, начальником I відділу казенної палати Панасом Рудченком, гадки не маючи, що має справу з «небезпечним злочинцем» Мирним...

БАТЬКИ ПАНАСА МИРНОГО. *60-ТІ РОКИ XIX СТ.*

ТВОРЧИЙ ДОРОБОК

Панас Мирний створив два великі романи — «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» і «Повія», три повісті — «П'яниця», «Лихі люди», «Лихо давнє й сьогочасне», увійшовши в літературу як основоположник українського соціально-психологічного роману й повісті. А ще в доробку письменника — вірші, п'ять п'єс (найвідоміша — «Лимерівна»), оповідання («Морозенко», «Лихий попутав»), переклади В. Шекспіра, публіцистика. Більшість творів написано в 1870-1880'х роках.

Панас Мирний виявив потужний талант письменника-реаліста, майстра психологічного аналізу, він тонко простежив умови й чинники формування людини як особистості. Його героями стають різні соціальні типи: селяни, поміщики, міщани й інтелігенція.

*С. Світославський.
Воли на ниві. 1891 р.*

Роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», написаний у двадцятишестирічному віці, увів Панаса Мирного в коло класиків української літератури. Згодом митець почав писати не менш грандіозний твір – роман «Повія», але з кожним роком усе важче й важче було знаходити час для улюбленої творчої праці: казенні обов'язки забирали всі сили й час. Тож для письменства залишалася третя зміна – ніч, адже в другу зміну (вечір після роботи) він, як старанний чиновник, сидів над узятими з роботи паперами.

РОМАН «ХІБА РЕВУТЬ ВОЛИ, ЯК ЯСЛА ПОВНІ?» (1880)

У 70'х роках ХІХ ст. провідною темою українських письменників було, як уже зазначалося раніше, життя села. Реформа кріпосного права 1861 р., стрімка капіталізація принесли в селянський світ нові проблеми: хлібороб опинився перед складним вибором — господарювати по-старому чи йти в місто на заробітки, зберігати совість, давні моральні устої чи зректися всього цього заради виживання й збагачення, боротися за свої права чи підкоритися жорстокому світові... Відповідно нового забарвлення в літературі набули й характери селян.

Найпомітнішим здобутком нашого красного письменства в розкритті цієї теми вважається роман Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». Це був *перший* «роман з народного життя», у якому, за визначенням І. Франка, «змальовано майже столітню історію українського села», розкрито тогочасну дійсність у всіх її складностях і суперечностях.

ІСТОРІЯ НАПИСАННЯ РОМАНУ

Хата Василя Гнидки

Роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» академік О. Білецький назвав «будинком із багатьма прибудовами і надбудовами, зробленими неодноразово і не за строгим планом». Чому? Відповідь на запитання приховує історія створення цього широкого епічного полотна. Поштовхом для написання роману став розлогий нарис Панаса Мирного «Подоріжжя од Полтави до Гадячого», за основу якого взято розповідь візника про місцевого розбійника Василя Гнидку (цю історію письменник почув по дорозі до батьків на Великодні свята 14 квітня 1872 р.).

У нарисі Панас Мирний розглядає людину як сукупність суспільних відносин, але Іван Білик порадив братові інший погляд: «Прочитай ще раз “Чіпку” – і ти побачиш, що життя, виведене в повісті, жахливе. Але хіба ж теперішнє життя не являє собою нічого, крім п'янства, дурості, заздрості, розбою, вбивства?» Критик переконував брата, що суспільство тримається не на грішниках, а на святих, «воно тримається людською сутністю людини, а не звірячою. Звіряча сутність – злочини – лише є протестом проти мерзенного устрою людської сутності. Хіба ревуть воли, як ясла повні? (Йов)».

Так метафора з біблійної Книги Йова, яку підказав Іван Білик, стала назвою майбутнього роману. У листопаді 1872 р. П. Мирний закінчив повість «Чіпка» – першу редакцію майбутнього роману, написану на основі нарису. Згодом письменник відгукнувся на заклик брата створити «народний роман на основі щирого реалізму». Сам Іван Білик також долучився до

роботи над новою версією твору. У романі переплелися два художні підходи – публіцистичний і суто художній (Панас Мирний). Тому в історії української літератури обох братів Рудченків вважають співавторами твору. Під час доопрацювання задуму автори все більше заглибилися в історію, унаслідок чого й з'явилися ті «прибудови», про які писав академік О. Білецький. Після переробки повість стала широкоформатним, панорамним, реалістичним романом, час дії у якому сягає від катерининських часів до пореформених 1860'х років.

Через сумнозвісний Емський указ 1876 р. Роман зумів надрукувати Михайло Драгоманов тільки за кордоном – у Женеві в 1880 р. на кошти українських громад. Після виходу твір відразу потрапив до списку книжок, заборонених у Російській імперії. Уперше легально роман було опубліковано в 1903 р. в журналі «Киевская старина» під назвою «*Пропаша сила*».

Ідейно-тематичний зміст.

Роман «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» став першою в нашому письменстві монументальною селянською епопеєю, усебічним змалюванням життя українського села. Автори сміливо утверджують важливу в усі віки *ідею – народ жив би мирно, якби не нестерпне гноблення (воли б не ревли, якби ясла були повні)*, але разом із тим за допомогою насильства світ не вдосконалиш. Відповідаючи на зло злом, людина лише посилює його й замикає в коло, з якого немає виходу.

ТЕМА РОМАНУ

Сучасні літературознавці визначають *тему роману* як зображений на широкому суспільному тлі життєпис злочинця Чіпки від його народження до ув'язнення на каторгу. Цікаво, що в радянських підручниках і посібниках дещо інакше формулювали тему цього твору: «Зображення життя та боротьби українського селянства проти соціального гноблення, зокрема кріпосництва та його залишків, напередодні й під час проведення реформ, що розпочалися 1861 р.».

ПОМІРКУЙТЕ

- Пригадайте, у яких творах української та зарубіжної літератур, вивчених торік, порушується ця ж сама проблема зла?
- Цим, на ваш погляд, відрізняються ці визначення теми роману “Хіба ревуть воли, як ясла повні?”. Про що це свідчить?

ЖАНРОВІ Й СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРУ

У романі порушено суспільно значущі соціальні проблеми, тому за характером він *соціальний*. Крім того, *соціальні процеси* зображено через психологію героїв, їхні думки, прагнення й переживання, звідси глибокий *психологізм*. Отже, це *яскраво виражений соціально-психологічний роман*.

Ця жанрова форма роману – надбання реалістичного мистецтва. Найвидатнішими майстрами роману стали О. де Бальзак, Стендаль, Г. Флобер, І. Тургенєв, Ф. Достоевський, Л. Толстой. У реалістичному полотні Панаса Мирного та Івана Білика трапляються й *романтичні вкраплення*, особливо в першому ліричному розділі «Польова царівна».

ПОМІРКУЙТЕ

* Знайдіть кілька романтичних моментів у творі. Чому, на ваш погляд, вони є саме такими за стилем?

КОМПОЗИЦІЯ І СЮЖЕТ

Композиція роману «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» складна: він має чотири частини, тридцять розділів. Основні сюжетні лінії роману:

- рід і життя Чіпки;
- рід і життя Максима Гудзя;
- Грицько і його дружина;
- пани Польські;
- історія села Піски.

Сюжетні лінії то розгортаються окремо, то перетинаються. Усі вони розвиваються на тлі суспільно-історичних подій і тісно з ними пов'язані. Початок роману ліричний та ще й з інтригою: у першому розділі («Польова царівна») автори знайомлять нас із Чіпкою, Галею, Мотрею, але хто вони і чим живуть — ми ще не знаємо. А вже далі розповідається про батьків Чіпки, його дитинство і юність, а також про Грицька й Христю. Перша частина переважно виконує роль *експозиції*.

Піски, яка в основному розвивається трьома сюжетними лініями: історія села, роду Максима Гудзя і панів Польських. Отже, перші дві частини – це фактично *експозиція й передісторія*. *Зав'язку автори подали аж у третій частині, яка починається розділом з промовистою назвою «Нема землі»*, – тут Чіпка Варениченко втрачає землю. Саме з цього моменту й починається напружений розвиток подій, що досягає *кульмінації в епізодах реакції Чіпки на вигнання його із земства, у його духовному зламі*. І відразу після кульмінації йде *розв'язка – винищення козацької родини Хоменків і арешт* головного героя.

Особливої уваги заслуговує друга частина роману, яка забезпечує йому панорамність, до того ж вона найбільш самодостатня. Крізь призму долі села Піски в ній показано понадстолітню українську історію. Тут ідеться про перетворення козаків на «покірних волів». Згадуються історичні події: скасування гетьманщини; гайдамаччина; зруйнування Січі генералом Текелієм, Очакова – турками; польське повстання під проводом Костюшка; запровадження Катериною II кріпацтва на землях України; повстання декабристів («тоді саме царська гвардія з масонами забунтувала...») і навіть революційна хвиля 1848 р., що прокотилася Європою.

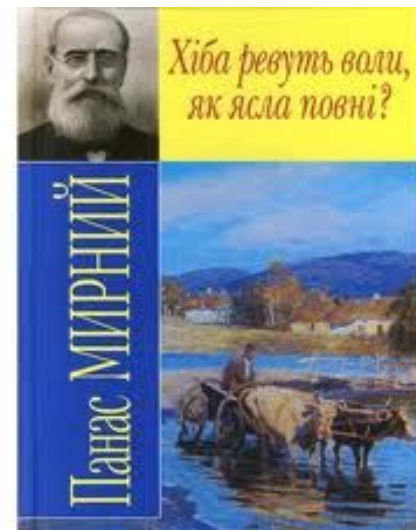
У другій частині оповідь ведеться за законами хроніки. У ній з'являються нові персонажі, як, наприклад, останній січовик Мирон Гудзь, чия туга за волею передалась онукові Максимові. З хроніки Пісок виринає й історія Чіпчиного батька Івана Вареника, незаконнонародженого панського сина. Час від часу оповідь набуває сатиричного забарвлення.

Саме в такому ключі змальовується зверхня щодо піщанських «хахлів» і «мазеп» генеральша та її «кацапський» почет. Проте й сцени, у яких селяни принижуються перед панею, теж не позбавлені гірких сатиричних нот. Сумирність «волів» викликає в авторів роману досаду.

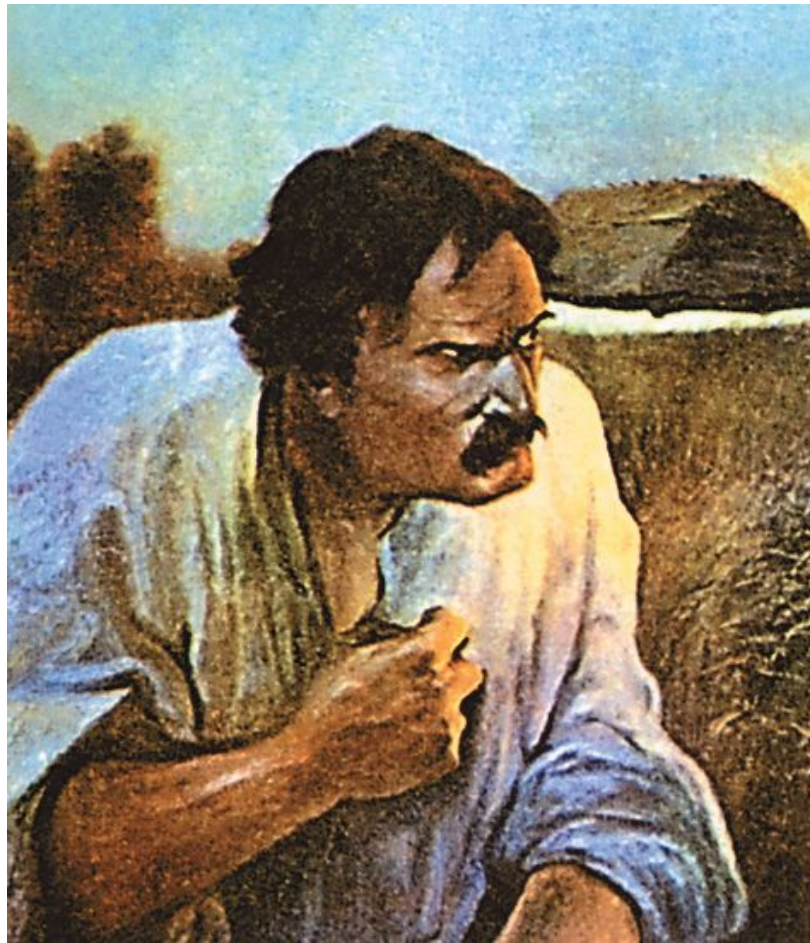
Співавторство Івана Білика виявилось, вочевидь, у наповненні роману історичним і суспільствознавчим змістом. Немало місця в другій частині відведено сторінкам, присвяченим трудам і дням українського селянина. Щодо персонажів, то на перший план тут усе помітніше виступає Максим Гудзь з його баламутством, історією перебування в «некрутах» (тобто – у москалях) і потім поверненням у рідне село. Загалом друга частина сюжетно мало пов'язана з трьома іншими. «Прив'язкою» виступає та обставина, що Максим Гудзь – батько Галі, майбутньої дружини Чіпки Вареника. Суттєвим є також вихід через ретроспекції на значний історичний часопростір.

ОБРАЗНА СИСТЕМА

В центрі роману – образ Чіпки. Його історія займає три частини твору. *Чіпка (Ничипір) Варениченко – найпомітніший, особливо детально виписаний образ революціонера, бунтаря у вітчизняній літературі другої половини XIX ст.* Панас Мирний та Іван Білик докладно простежили, як потенційно добру, чулу, чесну й совісну людину затята революційність, мстивість неминуче веде до страхітливого морального краху.

Я. Пострак. Месник.
Поштова листівка.
Поч. ХХ ст.

Доля, суспільство справді вкрай несправедливі до Чіпки. Однак чи можна через це зневірюватися й мстити? Він обирає саме такий шлях. Безвихідне узагальнення *«немає правди на світі»* підказує йому прямо більшовицьку ідею: *«Куди не глянь, де не кинь, – усюди кривда та й кривда! Коли б можна, – увесь би світ виполонив (себто виполов, знищив. – Авт.), а виростив новий! Тоді б, може, й правда настала!»*

Разюче символічна кінцівка роману: Чіпки зрікаються, його проклинають і Галя, і мати – найдорожчі люди, для яких, власне, він і шукав ножом правди й щастя. З пекучим докором на устах: «*Так оце та правда?*» – дружина накладає на себе руки. А мати сама віддає на кару свого синазарізяку, аби зупинити його сатанинство. Адже для Мотрі Господня заповідь («Не убий» – заповідь добра, любові до ближнього) вища, ніж материнські почуття. Зрозуміло, і Мотря, і Галя – то сама Україна, душа народу нашого, що однозначно відкидає кривавий шлях боротьби з несправедливістю.

Автори наголошують, що, попри все, Чіпка *міг зробити й інший вибір*. Життєві умови, які формували його як особистість, не такі вже й однозначні, одновимірні. Якись обставини тягли Варениченка в прірву морального занепаду, а інші оберігали його від «слизької дороги»

Літературознавець Олександр Білецький уважав, що перетворення Чіпки з «шукача правди на кровожадного вбивцю вийшло непереконливим». Сучасні дослідники доводять, що П.Мирний мотивував складну «метаморфозу» Чіпки психологічно, ґрунтовно, шукаючи джерела його розбійництва не тільки в «дурних умовах», а й в індивідуально-психологічних особливостях героя. Яка з цих думок Вам видається переконаливою? Умотивуйте своє твердження відповідними фрагментами твору.

І. Філонов. Ілюстрація до роману Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»

Злети й падіння Чіпки Вареника нагадують синусоїду. Його звивистий шлях має принаймні чотири виразні віхи.

1. Ідилія. З неї починається роман. Знайомство з Чіпкою відбувається в момент, коли до нього приходить кохання до «польової царівни» Галі.

2. Душевний занепад. У Чіпки незаконно відсуджують землю – і він із властивою йому категоричністю вирішує, що *«правди немає!»*. Після цього Чіпка запиває, зв'язується з «трійцею» сільських гультіпак і мріє про помсту кривдникам. Уже тепер він ладен чинити розбій. Утім, це ще не остаточне спустошення душі.

3. Нова ідилія. «Воскресіння» Чіпки мотивується:

а) його розчаруванням у друзьках'гультіпаках;

б) докорами сумління, каяттям перед матір'ю, якій він завдав страждань;

в) тугою за звичайним людським щастям.

Чіпка стає полотенщиком Никифором Івановичем – поважною комерційною людиною. Він прагне служити громаді й навіть балотується до земської управи.

4. Катастрофа. Її причина – комедія з виборами до управи, ще одна несправедливість, якої Чіпка стерпіти не в силі. Образа, тяжке почуття пережитої кривди породжують злість, стають рушієм тотальної помсти. Сам того не помітивши, Чіпка виходить на розбійницький шлях, вороття з якого вже немає.

ЩО Ж ДО ПРИЧИН ТАКОЇ НЕЗВИЧАЙНОЇ ТУГИ МОЛОДОГО ЧІПКИ ВАРЕНИКА, ТО Й ВОНИ ОЧЕВИДНІ:

- комплекс байстрюка; пережиті дитячі образи, що позначаються на поведінці й душевній структурі хлопчика (невеселе, вовчквате, тихе...);
  - суперечливість реакцій і душевних поривів малого Чіпки: він прагне бути добрим, здатен поетично відчувати красу — і легко засліплюється якимось почуттям, буває жорстоким (як в епізодах із горобцями чи з Бозею, зображеним на іконі);
  - мимовільна жорстокість, імпульсивність, безоглядність, притаєна злість — цим рисам Чіпки автори приділяли належну увагу в «дитячих» розділах роману;
  - Чіпка — не такий, як усі; для Грицька він узагалі «*парень добрий, та тільки чудний собі*».
- Те, що Чіпка випадає із загального ряду, теж зумовило моторошне перетворення правдошукача на розбійника.

ТВОРЧЕ ЗАВДАННЯ

Поміркуйте, прирікаючи сина на каторгу, мати просто карає Чіпку, чи таким способом рятує його грішну душу від подальших жахливих гріхів. Якби мати не заявила на Чіпку, як би, на Ваш погляд, склалася його подальша доля? Чи має він шанс, опинившись на каторзі, покаятися, спокутати свої гріхи?

ПРИКІНЦЕВЕ СУДЖЕННЯ

Професор Михайло Наєнко: «Роман цей справді – народний твір, як би його не поціновували критики різних мистецьких уподобань. Він стоїть у тому ж ряду, що й “Микола Джеря” чи “Кайдашева сім’я” І. Нечуя-Левицького, але це вже не просто пісня про наше гірке безталання, а велична симфонія».